

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ АПК СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Баценко Л.М.

В статті проаналізовано сучасний стан агропромислового комплексу в Сумській області. Розглянуто суть регіональних особливостей розвитку АПК, обґрунтовані оціночні показники та їх характеристики. Визначено основні проблеми розвитку сільського господарства в умовах кризового стану.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Для забезпечення життя більшості населення планети сільське господарство є найважливішою галуззю народного господарства. Проблема нормального забезпечення продуктами надзвичайно актуальна для сотень мільйонів населення в різних регіонах нашої планети, і зокрема в Україні. Сільське господарство є також важливою сировинною базою для харчової та легкої промисловості. Крім того, у цій галузі відбувається безпосередня взаємодія людини з природою, від якої значною мірою залежить здоров'я людини, її психологічний, нервовий, емоційний стан тощо. У сільській місцевості проживає сьогодні близько третини населення, яке переважно зайняте в агропромисловому виробництві, де створюється третина внутрішнього валового продукту. Але, як не прикро про це говорити, значна його частина знає, що таке бідність. Оплата праці у сільському господарстві тривалий час є найнижчою серед галузей економіки. Життєвий рівень значної частини сільського населення знаходиться за межею бідності. Це є проблема і вона вимагає особливої уваги з боку державної влади. Ще в кінці 19 ст. П'єр Буаст, французький філософ, писав : "надмірна бідність народу завжди є злочином її вождів". Не можна сказати, що питання соціально-економічного розвитку агропромислового комплексу залишається поза увагою владних структур. Є закони, укази, постанови, але про суттєві зрушення у цій справі сьогодні говорити не доводиться.

Таким чином надзвичайно важливим завданням є визначення суті особливостей розвитку агропромислового комплексу. Його розв'язання допоможе знайти нові шляхи підвищення ефективності розвитку АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз літературних джерел показує, що сутність, принципи, форми та напрями вдосконалення регулювання економіки АПК не отримали ще комплексного економіко-правового дослідження. Регіональні агропромислові комплекси досліджуються у всіх країнах, оскільки вивчення особливостей їх розвитку дають змогу реально вплинути на економіку галузі і зробити прогноз на близьку та далеку перспективу. Так, в Україні регіональні АПК досліджували відомі вчені П.П. Борщевський, Л.В. Дейнеко Л.О. Мамуль, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, В. Семчик, Л.Г. Чернюк . Водночас низка суттєвих аспектів теоретичного,

методичного і практичного характеру аналізу та регулювання аграрного сектору економіки потребують подальшого дослідження в умовах глобальних змін зовнішнього середовища.

Формулювання цілей статті. Враховуючи актуальність досліджень, варто розкрити сутність регіональної економіки АПК, зокрема Сумської області, які висвітлюють закономірності та особливості формування агропромислового комплексу.

Виклад основного матеріалу. Прагнення України до інтеграції у світове господарство передбачає реформування всіх сфер народного господарства включно з АПК країни. Занепад сільського господарства не тільки стримує розвиток інших секторів аграрно-продовольчої системи України, а й залишається однією зі сфер найбільшого розміщення і вкладення обмежених господарських ресурсів. Від розвитку агропромислового виробництва залежить продовольча безпека держави, а рівень і якість забезпечення населення продуктами харчування безпосередньо впливають на соціальне становище у суспільстві та здоров'я нації загалом.

Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці України, тут виробляється 11-15 % валової продукції, 12-16 % доданої вартості, однак на галузі сектору припадає лише 3,7-5,0 % усіх інвестицій в економіку країни. Сільське господарство України разом з іншими складниками АПК забезпечує близько 30 % валового внутрішнього продукту, зайнятість майже третини працюючого населення, виробництво 95 % товарів масового вжитку.

Володіючи однією третиною найбагатших у світі чорноземів, Україна займає провідне місце серед країн-сусідів щодо частки високоякісних плодючих ґрунтів. Чорноземи займають 54 % площі земель і має збагачений шар гумусу завтовшки в 40-50 і більше сантиметрів.

Сільськогосподарські угіддя займають приблизно 70 % всієї території України. З них рілля становить 55 % від загальної площі, пасовища – 9 %, сіножаті – 4 % та багаторічні насадження – менше 2 %. Землезабезпеченість в Україні становить 0,80 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,64 га ріллі на одну людину. Однак внаслідок різної щільності населення та міграцій існує значна варіація цих показників в різних регіонах та в різні проміжки часу.

Сьогодні аграрний сектор національної економіки не виведений кризової ситуації. Низька ефективність сільськогосподарського виробництва не забезпечує навіть його простого відтворення.

Через низьку рентабельність в сільському господарстві сталося скорочення як виробничо-технічного так і людського потенціалу. Відсутність необхідних грошових надходжень привела до багатократного зменшення закупівель нової техніки і устаткування і фізичної амортизації більшої частини основних коштів сільгоспідприємств. Тому навіть при розширенні попиту на вітчизняну продовольчу продукцію зростання її виробництва стримується ресурсними обмеженнями. У багатьох регіонах

подоланню негативних процесів перешкоджають гострі проблеми демографічного і кадрового потенціалу, нестача фахівців і керівників, недостатній рівень менеджменту, організаційної і консультативної роботи по формуванню і функціонуванню нових ринкових структур.

Споживання основних продуктів харчування на одну особу менше ніж раціональні науково обґрунтовані норми, зокрема молока – на 40 відсотків, м'яса – на 52, яєць – на 24, плодів і винограду – на 62 відсотки.

В Сумській області протягом 2006-2010 рр. кількість сільськогосподарських підприємств зменшилась майже на 8 відсотків, а порівняно з 1990р. – майже на 30 відсотків (рис. 1).

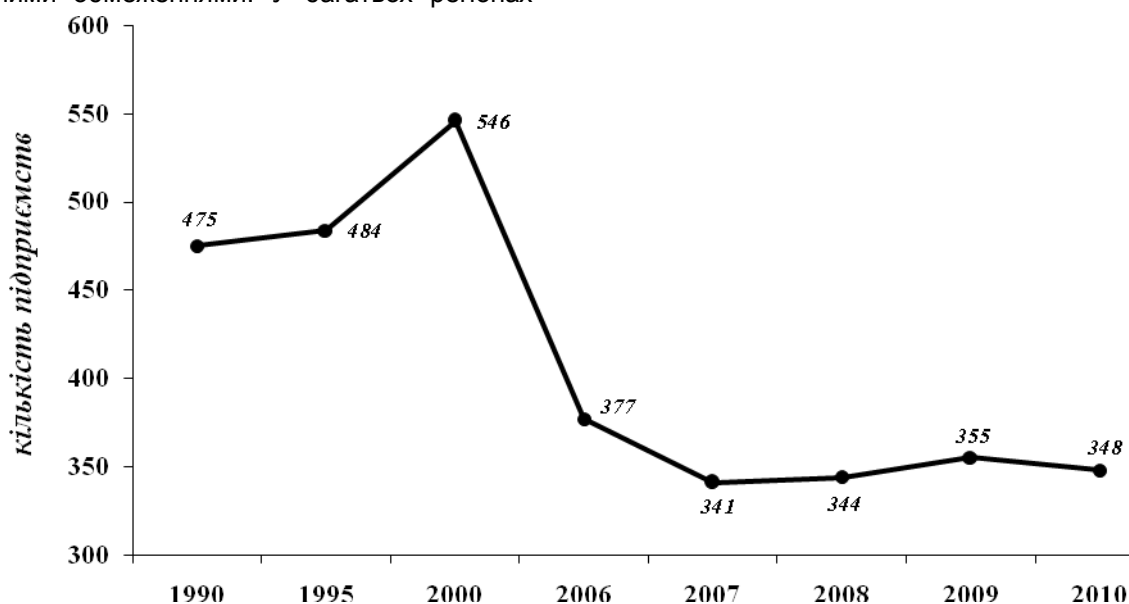

Рис.1 Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств в Сумській області

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Сумській області.

Одночасно з земельною розпочалася господарська реформа. Вже у 1991 р. в Україні було 2092 селянських (фермерських) господарства, 308 кооперативів, 26 акціонерних товариств та 99 агрофірм, які зареєструвалися згідно з новими законами, набули права на володіння землею. Першочерговим етапом господарської реформи було створення фермерських господарств.

Власне в сільськогосподарській сфері функціонуючі організаційні форми агробізнесу відрізняються значною специфікою, що обумовлено особливостями сільського господарства як галузі. Переважаючим типом таких форм є фермерські господарства: індивідуальні сімейні ферми, сімейно-групові (партнерства, сімейні корпорації і так далі). Це відносно невеликі господарські одиниці, що дозволяють вести виробництво на основі сімейного капіталу з використанням кредиту і частково найманої праці, доля якої в загальній чисельності середньорічних зайнятих в

сільському господарстві складає приблизно 35%. Займаються сільськогосподарським виробництвом і великі акціонерні компанії. Зауважимо, що акціонування – нове явище в сільському господарстві України, і процеси становлення акціонерних товариств мають особливе значення в реформуванні відносин власності. Вивчення досвіду функціонування акціонерних товариств в Україні і зокрема в Сумській області дозволяє зробити висновок, що ця форма господарювання у сільському господарстві широкого розповсюдження не набуде, як не стала вона масовою у сільському господарстві розвинутих країн Заходу.

Реструктуризація сільськогосподарських підприємств в Сумській області почалася ще до господарської реформи. Вже в 1997 р. в області налічувалось 32 акціонерних підприємства, в тому числі 21 – відкритого типу і 11 – закритого та 12 товариств з обмеженою відповідальністю. Специфікою реформування аграрної галузі

Сумської області було формування переважно акціонерних господарських товариств закритого і відкритого типу, на які припадало більше 70 % всіх реформованих господарств.

При завершенні в 2000 р. господарської реформи збереглася тенденція орієнтації на колективні форми господарювання.

Визначальним для вибору колективних форм господарювання стала багаторічна практика діяльності великих підприємств. Лише небагато селян зважились господарювати самостійно. Широкий набір форм господарювання зумовив появу в аграрному секторі господарських структур різних типів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств ринкового типу в Сумській області

	2006	2007	2008	2009	2010
Всього підприємств	377	341	344	355	348
В тому числі:					
господарські товариства	251	222	225	229	223
приватні підприємства (включаючи фермерські)	90	92	94	105	105
З них:					
фермерські господарства, які створені на базі сільськогосподарських підприємств	9	6	18	20	23
виробничі кооперативи	18	13	12	10	8
державні підприємства	7	7	8	8	8
інші підприємства	11	7	5	3	4

Джерело: Головне управління статистики в Сумській області [5]

Аналізуючи таблицю, ми бачимо, що у 2010р. функціонує 348 нових організаційно-виробничих структур, серед яких 223 господарських товариств, 105 приватних підприємств, 8 сільськогосподарських виробничих кооперативів, 8 державних, 4 інших підприємств і 23 фермерських господарств, що створені на базі колишніх КСП.

Загалом найпопулярнішою формою у колишніх членів КСП стали господарські товариства (64,1%) та приватні підприємства (30%). Загальною тенденцією розвитку є скорочення сільськогосподарських підприємств і посилення концентрації виробництва.

Розвиток особистих підсобних господарств населення збільшив можливості самозабезпечення населення продуктами харчування, що в період кризового перевлаштування суспільства сприяє збереженню соціальної стабільності.

Погодні умови 2010р. були несприятливими для формування врожаю більшості сільськогосподарських культур. Тепла, з нерівномірними опадами осінь; холодна, з різкими коливаннями температурного режиму, рясними снігопадами, високим сніговим покривом, незначною глибиною промерзання ґрунту зима; коротка, переважно суха весна; аномально спекотне із значним недобором

опадів, суховійне літо не дозволили аграріям області збільшити валові збори зернових культур.

У 2010р. валовий збір зернових культур у всіх категоріях господарств становив 2507,2 тис.т, що на 89,3% більше, ніж у 2010р. Порівняно з 2010р. у цілому по області відбулося підвищення урожайності на 15,9 ц/га (на 71,9%). Виробництво основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств наведено в таблиці 2.

Усього по області одержано 634,4 тис.т пшениці (на 18,4% більше, ніж у 2010р.), ячменю – 230,2 тис.т (на 13,2% більше), кукурудзи на зерно – 1490,4 тис.ц (у 3,1 раза більше). Одержано кращий урожай цукрових буряків (фабричних), який становив 821,6 тис.т, що більше, ніж у 2010р. на 486,0 тис.т (у 2,4 раза). Вироблено 237,5 тис.т насіння соняшнику, що більше, ніж у 2010р. на 108,4 тис.т (на 84,1%).

Валовий збір картоплі становив 115,3 тис.т. Виробництво овочів збільшилось на 35,6 тис.т (на 23,2%). Виробництво плодоягідної продукції зросло на 10,1%. За попередніми даними за 2011р. обсяг виробництва продукції тваринництва порівняно з 2010р. збільшився на 2,4%. У сільськогосподарських підприємствах збільшено виробництво яєць у 2,2 раза, молока – на 1,1%, м'яса – на 0,5%.

Виробництво основних сільськогосподарських культур

	Валовий збір		
	тис.т	2011р. до 2010р.	
		+,–	у %
Зернові культури – всього	2507,2	1183,3	189,3
у т.ч. пшениця	634,4	98,6	118,4
ячмінь	230,2	-0,2	99,9
кукурудза на зерно	1490,3	1013,7	312,7
Цукрові буряки (фабричні)	821,6	486,0	244,8
Соняшник на зерно	237,5	108,5	184,1
Картопля	1153,4	173,4	117,7
Овочі	189,3	35,6	123,2
Плоди та ягоди	15,1	1,4	110,2

Джерело: Головне управління статистики в Сумській області [5]

Визначальну роль у формуванні людських ресурсів сільськогосподарського виробництва відіграють демовідтворювальні процеси. По-перше це обумовлено тим, що чисельність населення України зменшується, а по-друге існують два протилежні напрямки структурно-динамічних зрушень - зменшення кількості дітей і людей працездатного віку та зростання чисельності пенсіонерів. Так у 1990р. в Україні проживало 51,8 млн. осіб, а на кінець 2010р. – 39 млн. осіб, і найближчим часом характер тенденції, скоріше за все, не зміниться.

За даними органів статистики сільське населення у 2006р. становило 417,6 тис. осіб, у 2010р. – 384,7 тис. осіб, а у 2011р.-378,5 тис.осіб.

У сільськогосподарському виробництві України зайнято 25 % загальної чисельності працездатного населення, що значно більше, ніж у розвинених країнах світу, проте продуктивність праці є нижчою у 5-7 разів [1].

На скорочення чисельності населення працездатного віку впливають соціально-економічні фактори міграційного відтоку людей в міста.

Особливістю Сумської області є переважання частки міського населення над сільським. Так, станом на 01.01.2011 р. частка сільського населення становила 32,6 %. Слід також відзначити велику динаміку зменшення частки сільського населення, зокрема за 2006-2010 рр. на 39,1 тис. осіб.

Ситуація, що склалася на сьогодні у сфері зайнятості сільського населення, є не найкраща. Значна частина сільського населення, які були найманими працівниками, залишилась без роботи через зменшення обсягів виробництва. Реформування аграрного сектора призвело до скорочення кількості зайнятого населення в сільському господарстві.

Реформування сільськогосподарських підприємств та створення нових організаційно-правових структур на основі приватної власності на землю та майно призвело до значного вивільнення працівників.

Середньорічна кількість працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві протягом 2006-2010 рр. зменшилась (на 40 відсотків). Негативною динамікою характеризується і обсяг виробництва продукції сільськогосподарського господарства Сумської області (зменшення на 46 відсотків) (рис. 2).

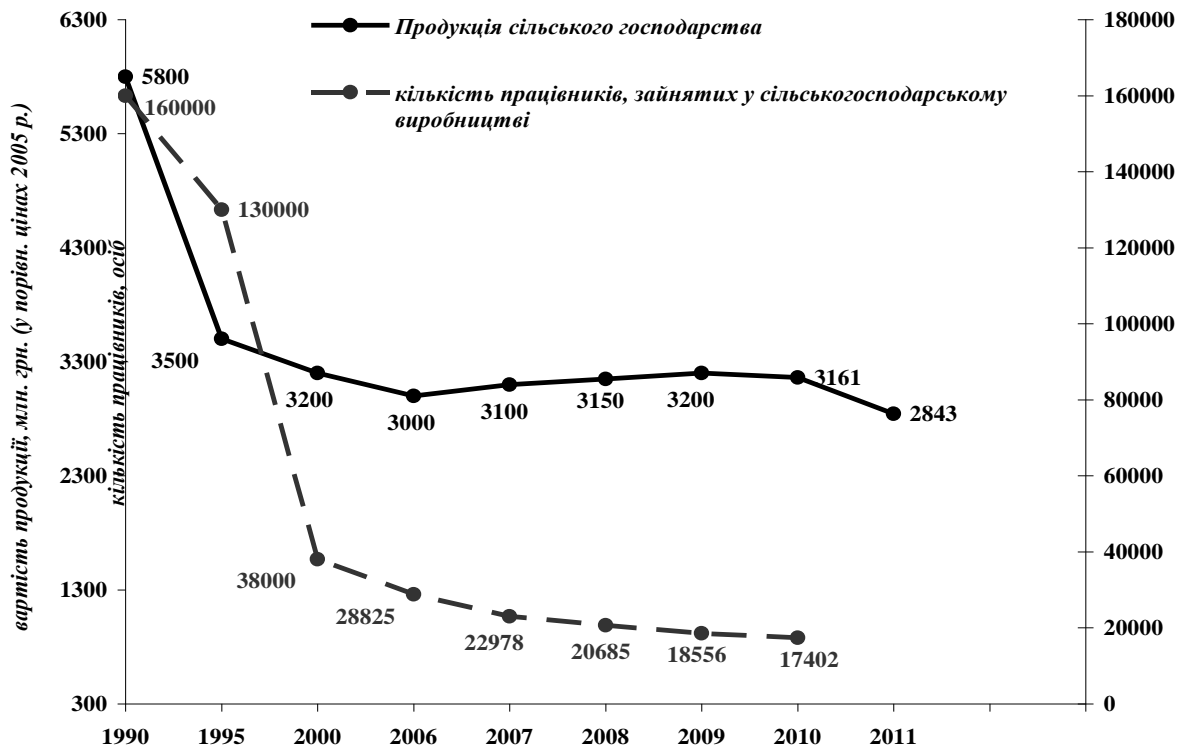

Рис. 2 Динаміка кількості працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та обсягу продукції сільського господарства в Сумській області

Джерело: Головне управління статистики в Сумській області [5]

З кожним роком чисельність працюючих скорочується. Так, у 2006 році середньооблікова чисельність працівників в сільськогосподарському виробництві складала 28822 чол., у 2008 році - 20682 чоловік, а у 2010 році чисельність працюючих у сільському господарстві склала 17402 чоловіка. Це пов'язано із застосуванням інтенсивних технологій виробництва та високоефективної сучасної техніки, які потребують менше затрат робочої сили. Наприклад, якщо раніше для вирощування 1 га с/г культур зайнято було 15-20 чол., то на сьогоднішній день 2-5 чол.

Проблема забезпеченості сільського господарства людськими ресурсами загострилась протягом останніх років. При помітному погіршенні демографічної ситуації на селі відбуваються зміни у забезпеченні сільськогосподарського виробництва трудовими ресурсами.[2] Ця галузь дедалі більше перетворюється з раніше трудонадлишкової у трудодефіцитну. В аграрній сфері країни відчувається напруженість балансу праці, що пояснюється скороченням трудового потенціалу цієї сфери. З 2003 р. чисельність працюючих у сільському господарстві зменшилась на 800 тис. чоловік, або на 4%. Дефіцит трудового ресурсного потенціалу України має стійкий характер і рівень забезпеченості робочою силою в середньому за рік становить 80%. Причиною цього є скорочення трудового потенціалу та

потреб галузі сільського господарства у робочій силі.

На динаміку скорочення кількості працівників в сільськогосподарському секторі також впливає рівень заробітної плати в сільському господарстві. У 2000 році зарплати в сільському господарстві були в два рази меншими, ніж в цілому в народному господарстві. Така диспропорція збереглась і на початку 2011 року. Дані свідчать, що, хоча середня зарплата при повній зайнятості в сільському господарстві зросла на 24 проценти в 2011 році порівняно до попереднього року, ця збільшена зарплата все ще становила лише 60 % середньої зарплати в народному господарстві країни та була в 2,8 рази нижчою, ніж зарплата в промисловості.

Рівень середньомісячної заробітної плати нарахованої в розрахунок на одного штатного працюючого в сільському господарстві зростає, однак рівень реальної заробітної змінюється значно менше. Протягом 2005-2011 рр. середньомісячна заробітна плата в сільськогосподарському збільшилась втричі (рис.3).

Основними причинами низького рівня оплати праці у працівників сільського господарства є диспропорція цін, неповна зайнятість, відсутність обігових коштів

підприємств, а також наявність значних сум заборгованості.[1]
простроченої кредиторської та дебіторської

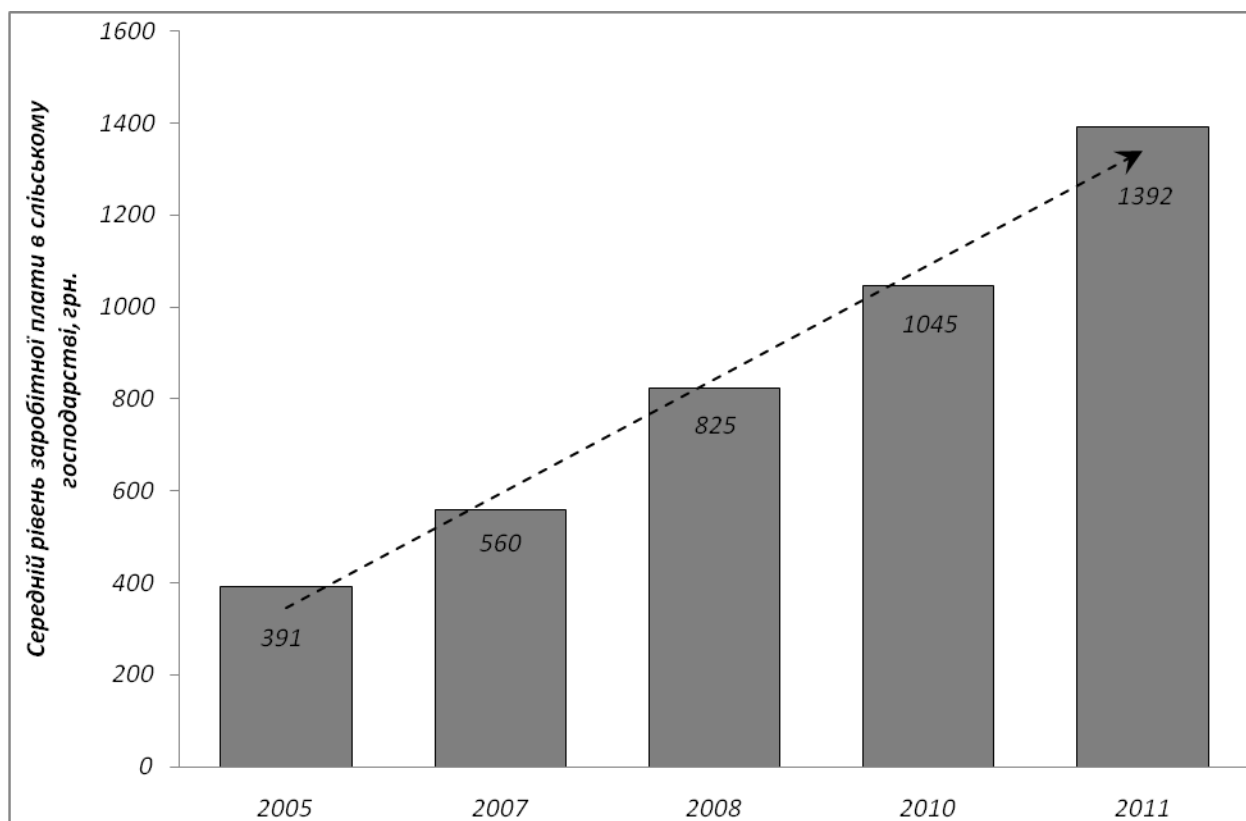

Рис. 3 Динаміка рівня заробітної плати в сільськогосподарському секторі Сумської області

Джерело: Головне управління статистики в Сумській області

Для компенсації низького рівня заробітної плати сільські домогосподарства все більше звертаються до виробництва в підсобному господарстві як до основного джерела забезпечення продуктами харчування та грошових доходів. Однак, в більшості випадків дохід, отриманий від виробництва в рамках домогосподарства, є нижчим за межу бідності. (приблизно 40 відсотків сільських мешканців відповідно до офіційного визначення бідності в Україні мають дохід нижчий за межу бідності).

Висновки. Дані, отримані у процесі дослідження, свідчать не тільки про наявність проблем, труднощів сільського розвитку, але, що не менш важливо, можуть сприяти пошуку шляхів їхнього подолання. Як показав аналіз, в регіоні склалися наступні особливості агропромислового комплексу :

1. У більшості сільських районів Сумської області переважає монопрофільна структура виробництва з неефективною структурою зайнятості, нерозвиненістю невиробничої сфери, відсутністю широкого вибору і зміни місця роботи.

2. Різке погіршення фінансово-економічного стану організацій сільського господарства не

дозволяє їм не лише збільшувати, але навіть зберігати об'єми виробництва, здійснювати інвестиції в невиробничу сферу села.

3. Спад виробництва, зниження темпів введення нових робочих місць, ліквідація значного числа вакансій, наявних раніше, призводить до скорочення потреб в працівниках. З метою забезпечення ефективного функціонування АПК і оптимізації зайнятості в його основних сферах необхідно зміцнювати виробничий потенціал АПК країни та її регіонів; підвищувати матеріально-технічну базу, технічний рівень розвитку основних сфер комплексу; розвивати та удосконалювати ринковий механізм господарювання. Важливим є вирішення проблем і стану соціально-економічного розвитку економіки, а також впровадження гнучких форм зайнятості з метою вирішення проблем безробіття та пошуку нових джерел робочої сили та оптимізації її використання.

4. Український низький рівень оплати праці в сільському господарстві служить серйозною перешкодою в працевлаштуванні навіть у разі наявності вакансій.

Список використаних джерел.

- 1.Баланюк І.Ф. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій./І.Баланюк// Матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 р. – К.: Наука. – 2005.-501с.
2. Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г., Ємельяненко С.М. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / За ред. В.В. Онікієнка. - К.: РВПС України НАН України.- 2007р. - 286с.
3. Петрова І.Л. Ринок праці: процес сегментації / І.Л. Петрова. - К.: Національний пед.. університет ім.. Драгоманова.- 2005. - 218с.
4. Саблук П.Т., Якуба К.І. Демографічні проблеми українського села (наукова доповідь) / Відп. ред. Академік УААН П.Т. Саблук. - К.: Інститут аграрної економіки УААН.-2002. - 37с.
5. *Статистичний щорічник Сумської області за 2010р./* Осауленко О.Г. (за редакцією).-Головне управління статистики Сумської області, 2011р.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ АПК СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Баценко Л.М.

В статті проаналізовано сучасний стан агропромислового комплексу в Сумській області. Розглянуто суть регіональних особливостей розвитку АПК, обґрунтовані оціночні показники та їх характеристики. Визначено основні проблеми розвитку сільського господарства в умовах кризового стану.

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИКИ АПК СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Баценко Л.М.

В статье проанализировано современное состояние агропромышленного комплекса в Сумской области. Рассмотрена суть региональных особенностей развития АПК, обоснованы оценочные показатели и их характеристики. Определены основные проблемы развития сельского хозяйства в условиях кризисного состояния.

FEATURES OF ECONOMY OF AGRO - INDUSTRIAL COMPLEX OF SUMY REGION.

Batsenko L.

The article reviews the current status of agro - industrial complex development. Essence of regional features of development is considered АПК, reasonable evaluation indexes and their descriptions. The basic problems of development of agriculture are certain in the conditions of the crisis state.